

Mato Artuković

(Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
Slavonski Brod)

IZIDOR KRŠNJAVI KAO BRODSKI ZASTUPNIK U HRVATSKOM SABORU 1884.-1887.

UDK 929 Kršnjavi, I.: 328 (497.5) "188"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 30. 3. 2006.

U prilogu je predstavljena djelatnost Izidora Kršnjavoga kao saborskog zastupnika 1884.-1887. kada je u Hrvatskom saboru zastupao brodski izborni kotar. Kao vrhunski intelektualac, bio je snažan adut Narodne stranke kojoj je netom pristupio. Sudjelovao je u raspravama o mnogim važnim pitanjima društvenoga i političkog života Hrvatske. Najkompetentnije je raspravljao o prosvjetnim i kulturnim problemima. Svojim izborom Brođani su tako omogućili početak jedne velike karijere, čiji je veliki i duboki trag ostao do danas.

Ključne riječi: Izidor Kršnjavi, Hrvatski sabor 1884.-1887., «arhivska afera», brodski kotar.

Uvod

Prvi izbori za Hrvatski sabor u vrijeme bana Khuena-Héderváryja održani su u rujnu 1884. za saborski period 1884.-1887. U Brodskom izbornom kotaru pobijedio je kandidat Narodne stranke, sveučilišni profesor dr. Izidor Kršnjavi. Kao i u većini izbornih kotara, i ovdje su zavisni izbornici (činovnici) i srpski izbornici osigurali pobjedu Khuenovom kandidatu.¹

Da bismo bolje shvatili važnost događaja započetih u Brodu, potreban je kratak uvod u njih. Korespondencija Rački-Strossmayer otkriva nam kolike

¹ Protukandidat je bio župnik iz Bučja Ivan Širmer, član Stranke prava. Tada je Brodski kotar imao 570 izbornika. Glasovalo je 460. Za Širmera je glasovalo 205 izbornika (105 nezavisnih građana Broda, od čega 5 Srba, i 100 sa sela). Kršnjavi je dobio 255 glasova od kojih su bila 132 činovnička glasa, 50 glasova nezavisnih građana Broda (obrtnici, trgovci) među kojima dosta Srba, te 24 srpska glasa sela Klokočevik: usp. Mato Artuković, «Parlamentarni izbori u Brodu 1848.-1990.», u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu u povodu 750. obljetnice prova pisanog spomena imena Broda* (Slavonski Brod, 2000), 312-313.

je nade biskup polagao u Kršnjavoga. Bio je njegov stipendist i štićenik više od 15 godina. Rački i Strossmayer su pripremali teren za dolazak Izidora Kršnjavoga na Sveučilište u Zagreb. Strossmayer za nj piše Račkom: "On je vrlo marljiv, raden i izobražen čovjek. Ja mislim da je on i po nutarnjem i po vanjskom svom položaju kano stvoren za katedru povijesti umjetničke. On svojom radenošću probudio bi živo bolji ukus u našem svijetu. Molim Vas recite ovo zgodnom prilikom banu (Ivanu Mažuraniću – M.A) i molite ga da ga na svaki način za buduću godinu u Zagreb pozove. Skupimo što imamo boljih sila, mnogo ih ionako ne imamo, a među najodličnije mlade sile spada bez dvojbe Kršnjavi. Ja ga sad vele cijenim sa strane uma i znanja, i sa strane značaja i poštenja."² I neprestano, iz pisma u pismo potiče Račkoga da preporuči Kršnjavoga Mesiću i Mažuraniću za profesuru. Obojica savjetuju svoga štićenika da napiše znanstvene radove u glasilu Akademije «Radu», da bi stekao uvjete za profesora. Pa i prenošenje slika i stvaranje galerije u Zagrebu Strossmayer je izričito uvjetovao zapošljavanjem Kršnjavoga kao profesora. "Ja bih Vas zamolio da toj gospodi u Zagrebu kažete: Ja samo pod tim uvjetom prenašam za sebe živa svoju galeriju u Zagreb, ako Kršnjavi ujedno kano profesor namješćen bude, jer inače nije svrhe, zašto bi se galerija u Zagreb prenašala. Galerija bez vještog profesora povijesti umjetničke ostade mrtvo slovo i puka baština."³ I mnogi drugi sitniji i krupniji detalji pokazuju sklonost Strossmayera i Račkoga Kršnjavom. Kad su u Beogradu osnivali katedru za arheologiju, pitali su Račkoga za pomoć i savjet u izboru profesora. Razmišljalo se na tren i o Kršnjavom kao kandidatu. "Kršnjavi bi bio dobar, ali je ovdje potrebit", otklonio je Rački tu mogućnost.⁴ Kad je konačno, Kršnjavi dobio mjesto profesora, budući da je morao predavati neko vrijeme bez plaće, Strossmayer je uskočio financijskom potporom. Godine 1880. Kršnjavi je dobio mjesto upravitelja novoosnovanoga "Umjetničko-obrtničkog muzeja" posredovanjem dvaju prijatelja. U vrijeme izgradnje Galerije Kršnjavi je, kao pouzdanik biskupov, bio neprestano uz graditelja Hermana Bollé-a. Biskup je jedino u njega imao povjerenja kod prijevoza slika iz Đakova u Zagreb. Još u lipnju 1884. Strossmayer je radio na odlikovanju Kršnjavoga u Rimu.⁵ Međutim, u rujnu 1884. dogodila se velika promjena: predstojnik odjela za bogoštovlje i nastavu Ivan Vončina sklonio je Kršnjavoga da prihvati kandidaturu za Hrvatski sabor na temelju programa Narodne stranke. "Vidjevši Kršnjavi da mu se tu otvara jedina mogućnost za djelovanje na polju prosvjete i napretka, poslušao je savjet i dao se birati u sabor."⁶ Napadi i prezir koji su ga od tada pratili, nisu bili laki, ali ih je nosio, kako je u autonekrologu pred smrt napisao (umro 3. veljače

² *Korespondencija Rački-Strossmayer* (dalje: KORS), knj. I, (Zagreb 1928.), pismo od 23. 2. 1875., str. 341.

³ Isto, pismo od 20. 6. 1875., str. 361.

⁴ Isto, knj. II, Zagreb 1929., pismo od 29. 8. 1879., str. 232.

⁵ KORS, knj. III, Zagreb 1930., pismo od 1. 6. 1884., str. 125.

⁶ Iso Kršnjavi, *Zapisci iza kulisa hrvatske politike* (dalje: *Zapisci*), knj. 1, (Zagreb 1986.), 5.

1927.), “mirne savjesti s elegantnom rezignacijom, noseći u duši tek jedan cilj: napredak naroda svoga, a po njemu napredak čovječanstva.”⁷

Tako je svoj put kao antiheroj mentaliteta hrvatske idealističke politike, u kojoj je posvećena jedino žrtva i stradalništvo ako se istinski hoće služiti narodu, Izidor Kršnjavi započeo upravo iz Broda. Ali tu je počela politička djelatnost i velika karijera plodonosna na mnogim područjima čiji su rezultati i danas vidljivi u Hrvatskoj. Kad je bio predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu, reformirao je školstvo tako da je njegov model obrazovnog sustava preuzet i u drugim zemljama Srednje Europe, uveo je u hrvatske škole tjelovježbu, osnovao je ženski licej i žensku stručnu školu, njegovom zaslugom izgrađeno je ili dograđeno oko 90 škola (među kojima je i monumentalna gimnazija u Zagrebu) i isto toliko crkava.⁸ Potaknuo je gradnju niza kulturnih ustanova u Hrvatskoj: utemeljio je Društvo umjetnosti, osnovao Obrtnu školu, njegovom zaslugom su, kao što je rečeno, Strossmayerove slike prenesene u Zagreb i izgrađena Galerija. Na njegov poticaj je arheolog Benndorf reorganizirao Arheološki muzej u Zagrebu, za koji je nabavljena i čuvena Nugentova zbirka s Trsata. Ispostovao je gradnju Hrvatskoga narodnog kazališta. Sve ove zgrade su i danas najreprezentativnije palače u Zagrebu. Kao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu znao je odabrati talentirane ljude koje je slao u inozemstvo i čija su znanja potom obogatila i prosvjetni i kulturni život u Hrvatskoj.⁹ Stoga se potpuno možemo suglasiti s mišljenjem akademika Dubravka Jelčića: «... i kad se na kraju sve sabere, sve uloženo i sve dobiveno, zamalo te bismo požalili što nismo imali više ovakvih oportunističkih, koji zalažu svoj obraz i daju ga u zamjenu za procvat nacionalne kulture i prosvjete, za korisno i veliko Djelo.»¹⁰

Kandidatura na temelju programa Narodne stranke osigurala je Kršnjavom karijeru, ali je označila razlaz s mnogim prijateljima, osobito njegovim velikim zaštitnikom biskupom Strossmayerom koji svojem štićeniku nije nikada oprostio izdajstvo, pa niti pod argumentima sjajnog uspjeha i zaslužnoga kulturnog rada kao ministra za bogoštovlje i nastavu.

Rad u Saboru

Saborsko zasjedanje 1884.-1887. napose je važno u hrvatskoj povijesti druge polovice 19. stoljeća. Khuen je tek došao i nitko mu nije prognozirao

⁷ Isto

⁸ O radu I. Kršnjavoga na prosvjetnom području v. Ivan Esih, «Dr Izidor Kršnjavi, prvi veliki graditelj hrvatskog školstva, umjetnosti i prosvjete uobče (22.IV.1845.-3.II.1927.)», u: (Đuro Arhanić i Josip Berka, ur.), *Iz povijesti hrvatskog školstva i prosvjete. Poviestni spomen-spis prigodom 50-godišnjice 'Nastavnog vjesnika'*, (Zagreb, 1944.), 107-146.

⁹ O djelatnosti I. Kršnjavog sada već postoji obilna literatura. Iscrpnu bibliografiju njegovih radova i radova o njemu v. u knjizi Izidor Kršnjavi, *Listovi iz Slavonije/Članci* (Vinkovci 1995.), koju je priredila dr. Katica Čorkalo.

¹⁰ Dubravko Jelčić, «Sjaj i bijeda politike u Hrvatskoj», u: *Gordogan svibanj-lipanj* 1986, br. 22, (Zagreb, 1986.), 191;

dug boravak na banskoj stolici. Opozicija je na izborima postigla veliki uspjeh. Stranka prava je dobila 25 zastupnika i predstavljala je respektabilnu snagu koju je Khuen najprije pokušao pridobiti za suradnju kako bi je sasvim neutralizirao. Kad u tome nije uspio, odlučio se na radikalne mjere kojima je onemogućio svaku konkretnu djelotvornu aktivnost ove najpopularnije stranke u hrvatskom narodu. Da bi onemogućio jači otpor opozicije i u samom Saboru, ban je preko većine osigurao već u listopadu 1884. promjenu saborskoga poslovnika, koja je davala pravo predsjedniku Sabora da poseže za drastičnim mjerama i isključuje sa sjednica i novčano kažnjava zastupnike opozicije. Osigurao je također izglasavanje Zakona o privremenoj obustavi porotnog suda od 17. svibnja 1875. Porota je naime redovito oslobađala okrivljenike za tiskarske delikte. Ovim zakonom je bitno ograničena sloboda tiska. Temelji represivnog režima Khuena-Héderváryja, postavljeni u saborskom periodu 1884.-1887., kasnije su se samo učvršćivali.¹¹

Kao zastupnik 26. izbornog kotara broskog Kršnjavi je verificiran 4. listopada 1884. Bio je član nekoliko važnih saborskih odbora: Odbora za bogoštovlje i nastavu, Odbora za trgovinu, obrt, komunikacije i javne radnje, Verifikacionog odbora, te Odbora za sastav novoga saborskog poslovnika. Sredinom listopada 1884. izabran je za zastupničku kuću (Donji dom) zajedničkog sabora u Pešti.

Kršnjavi je bio vrlo aktivan član parlamentarne većine, i u mnogim slučajevima njezin jaki adut. Na početku toga važnog saborskog perioda Khuen-Héderváry dao je intervju češkom novinaru Gustavu Eimu u kojem je izrazio nadu da će moći surađivati sa Strankom prava, dapače "da ćemo se napokon jednom sastati".¹² Međutim, adresa Stranke prava kralju podnesena u Saboru, nije ostavila dvojbe da takva suradnja u takvim okolnostima nipošto nije moguća. Stranka prava u svojoj adresi upućenoj vladaru smatra vladarsku kuću izravno odgovornom za cijepanje Hrvatske, a i samom Franji Josipu spočitava da tu neprijateljsku politiku prema Hrvatskoj nastavlja. Pitanje Međimurja, Rijeke, Žumberka istaknuto je kao argument za te tvrdnje. "Kraljevina Hrvatska je raztrgana, naša prava su pogažena, naša je narodna čast oskvrnjena, sveta baština naših otaca, naš ustav, je uništen. Ovo je stanje hrvatskog naroda. Od Vašeg Veličanstva stoji, hoće li, ispunivši mu njegovu pravednu želju ter povrativši mu domovinu i ustav, i njegovom pomoćju osigurati svoje prestolje."¹³ Predsjednik Sabora dr. Mirko Hrvat, a i mnogi zastupnici većine, označio je adresu Stranke prava kao veleizdajničku. Kad je došlo do nereda u Saboru, isključio je gotovo sve zastupnike Stranke prava sa sjednice. Time je povrijedio poslovnik, ali je ovim presedanom otvorio mogućnost da se promjenom poslovnika stavi pod kontrolu opozicija u

¹¹ O saboru 1884.-1887. v. opširnije Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo* (Zagreb 2000.), 450-506.

¹² M. Gross, n. dj., 452.

¹³ *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije godina 1884.-1887.*, sv. I, (Zagreb 1887.) (dalje SD), 137., usp. također M. Gross, n. dj., 456-57.

Saboru. Kanonik dr. Marko Lončarić predložio je tu promjenu kao potrebu da se zaštiti dostojanstvo bana, predsjedništvo Sabora i sam Sabor u koji "naš narod srpsko-hrvatski šalje cviet svoj".¹⁴

U govoru o ovom važnom problemu Kršnjavi je priznavao činjenicu da "uzroci ovim gungulam dublje leže", no to "dublje" nije analizirao. Tvrdio je da novi poslovnik neće ukinuti slobodu govora i pravo opozicije na kritiku Vlade, "samo valja da bude u europskoj formi" da se očuva dostojanstvo Vlade i Sabora. Kršnjavi je branio prijedlog većine, i nazivajući opoziciju "neciviliziranom", pokazivao primjere iz engleske parlamentarne povijesti gdje se i kućnim zatvorom čuvalo dostojanstvo parlamenta. Mnogi glasoviti engleski državnici su klečeći molili parlament za oprostjenje zbog nereda koje su izazvali. Dapače, prema tvrdnjama Kršnjavoga, kad je predsjednik engleskog parlamenta htio opomenuti kojeg zastupnika koji se "zaboravio", upozoravao ga je da nije u "hrvatskom parlamentu". Budući da je Kršnjavi bio izabran glasovima o Vladi zavisnih činovnika i uz asistenciju oružnika, pravaši su ga napadali da su ga u Sabor doveli oružnici, a ne narod. To je bilo dovoljno da mu osporavaju pravo da ih uči "civiliziranom" ponašanju. No, primjer iz engleske parlamentarne povijesti koji je naveo Kršnjavi, nije išao u potpunosti u prilog stvari koju je zastupao. Naime u Engleskoj je bila praksa da predsjednik parlamenta, ako hoće podijeliti ukor govorniku, kaže mu da mu daje 24 sata da promijeni mišljenje, inače će ga ukoriti. Bilo je jasno da se ne može naći primjera u parlamentarnoj praksi drugih zemalja za ono što je Khuen-Héderváry očekivao da se provede u Hrvatskoj. "Diktatura predsjednika" a po njoj zapravo volja bana Khuena ostvarena je u promjeni poslovnika kojom je predsjednik Sabora dobio ovlasti isključiti zastupnika za prvi prekršaj s 8 do 30 sjednica, a za ponovljeni prekršaj s 30 do 60 sjednica uz gubitak dnevnica. Ako se isključeni zastupnik odbije pokoriti, morao je platiti 500 for kazne i nije smio ući u sabornicu dok tu kaznu nije platio. Bio je to prvi udarac Khuena-Héderváryja opoziciji, kojim je gušio slobodu govora u Saboru.¹⁵ Kršnjavi je glasovao za ovaj prijedlog.

Rečeno je kako je Vlada željela na svaki način suzbiti utjecaj Stranke prava i oslabiti je u Saboru. Jedan od primjera koji to pokazuje jest i onemogućavanje verifikacije mandata Eugena Kumičića, koji je bio izabran u Varaždinu. Kumičić je kao Istranin bio austrijski državljanin. Godine 1881. bio je primljen za suplenta na zagrebačkoj realci gdje je predavao povijest i francuski. Tada je položio prisegu na zakone zemalja Krune Sv. Stjepana i vladaru kao kralju Hrvatske i Ugarske. No, režimska stranka mu je priznavala aktivno, ali ne i pasivno izborno pravo. U ime Narodne stranke to su objasnili podban Dane Stanković, Nikola Czernkovicz i Kršnjavi. Osporavajući valjanost Kumičićeva izbora Kršnjavi je tvrdio da ovaj kao suplent nema ni aktivno ni pasivno pravo, da je prije izbora napustio službu pa nije plaćao

¹⁴ SD, sv. 1, sjednica 24. 10. 1884., 157.

¹⁵ SD, I, sjednica 25. 10. 1884, str. 181-82; usp. i Gross, str. 460.

porez, a kako nije bio ni doktor ni akademik, nije niti mogao doći na izbornu listinu. Kršnjavi je isticao da je on protiv verifikacije "ne za volju Vladi, nego jer je proti slovu zakona" bez obzira na inteligenciju, zasluge, neosporni patriotizam jednoga istarskog Hrvata. Kumičićev izbor proglašen je nevaljanim, unatoč tome što je bilo i drugih pravnih tumačenja (dr. Josip Frank), kojim se to pokušavalo spriječiti.¹⁶

I u vrlo osjetljivim raspravama o socijalnim prilikama stanovništva, koje je posebno Stranka prava isticala kao goruća, Kršnjavi je sudjelovao kao branitelj Vlade, ali je u svojim nastupima nastojao ostaviti dojam da to ne čini kao poslušnik, nego iz uvjerenja. U raspravama o plaćanju vojne asistencije u nemirima 1883. Kršnjavi je branio Vladu od optužbi da je ona kriva za pauperizam i osiromašenje naroda, što je bio temeljni uzrok pokreta iz 1883.¹⁷ Njegova analiza uzroka toga važnoga pokreta u hrvatskoj povijesti druge polovice 19. st. je dublja: nevolje hrvatskoga naroda kao i svakoga drugog agrikulturnoga naroda vidio je u američkoj konkurenciji, politici carina i nedostatku kapitala i jeftinog kredita potrebnog za tranziciju iz agrikulturne u industrijsku zemlju. Hrvatska kao poljoprivredna zemlja treba razviti agrikulturnu industriju, da bi mogla proizvoditi i izvoziti industrijske proizvode. Hrvatska nema za to kapitala nego joj je potreban strani kapital. Ovaj opet neće doći u zemlju u kojoj se svaki čas mogu očekivati nemiri i bune poput onih iz 1883. Stoga, po mišljenju Izidora Kršnjavoga, Nagodbu treba štititi i poštovati, jer je ona temeljni zakon koji osigurava mir i stabilnost koji su potrebni da bi se privukao strani kapital za razvitak. Isticao je da je upravo bana Khuena-Héderváryja doživio kao čovjeka koji ima dobru volju stvoriti pretpostavke da se osigura dobra uprava i takav mir kao preduvjet za dolazak stranog kapitala neophodnoga za napredak Hrvatske, pa ga stoga podržava. Smatrao je da opozicija svojom politikom razbuktava strasti umjesto da podupire bana u njegovim dobrim namjerama. Pri tome je posebno držao odgovornim književnike i inteligenciju koji pristaju uz opoziciju, optužujući je da su upravo pristaše opozicije najlošiji činovnici.¹⁸

Kao i svi članovi Narodne stranke u Saboru Kršnjavi je smatrao gospodarsko povezivanje s Ugarskom bitnim preduvjetom za napredak Hrvatske. U govorima je naročito isticao značenje Save kao garanciju da će obostrani interes na njenom uređenju i prometnom razvoju donijeti korist i Hrvatskoj. Iako je svjestan da je suvremeni industrijski razvoj, napose razvitak željeznice, znatno umanjio značenje rijeka kao prometnica, držao je da Sava ne će to značenje izgubiti, jer s jedne strane vodi njezin promet prema Dunavu, a s druge iz Bačke i Banata prema moru. Oba pravca su u interesu i Ugarske, a nedvojbeno je da je njihov razvoj u interesu i Hrvatske. Kršnjavi je u svakoj

¹⁶ SD, I, sjednica 8. 10. 1884., str. 48. i 17. 1. 1885., str. 426.; v. i M. Gross, n. dj, str.

¹⁷ Za ovaj važni događaj v. temeljno djelo Dragutin Pavličević, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj* (Zagreb, 1980.)

¹⁸ SD, I, sjednica 12. 5. 1885., 733-35.

prilici nastojao poduprijeti uređenje Save kako bi što više bila u interesu domaćih poduzetnika.¹⁹

Posebno kompetentno Kršnjavi je govorio o problemima kulturnoga i prosvjetnog života. Jedva da je tko drugi od svih tadašnjih inače vrlo upućenih zastupnika u Saboru, bio toliko upoznat s iskustvima prosvjetne politike gotovo svih europskih zemalja. Predstavljao je sva i dobra i loša iskustva u tim zemljama i uspoređivao ih s hrvatskim. U Hrvatskoj je npr. tada bilo uobičajeno da se novac u proračunu za gospodarske škole izdvaja u resoru gospodarstva, a ne prosvjete. Na temelju negativnoga iskustva takve prakse u Austriji i Belgiji predlagao je da se ta sredstva koncentriraju u resoru za bogoštovlje i nastavu. U svojim govorima je analizirao iskustva ne samo velikih nego i malih zemalja koja su mogla više poslužiti Hrvatskoj kao uzor. Napose je isticao primjer Švicarske u organizaciji školstva analizirajući praksu svakoga kantona posebno. I u prosvjetnoj politici isticao je posebno Ugarsku kao primjer gdje su vlasti zadužene za ovo važno područje bile odvažnije brzo uvesti novo ako vodi napretku žrtvujući staro. Humanističku i klasičnu naobrazbu je vrlo cijenio, ali je prirodne discipline osjećao važnijim. Stalno je naglašavao važnost učenja stranih jezika, prijevoda strane literature, napose znanstvene. Nije se ustručavao kritizirati Vladin prijedlog proračuna, u kojem je za prijevod znanstvene literature predviđeno 500 forinti. Smatrao je da bi za te nadasve korisne potrebe bilo malo i 50 000 for. Naravno da je u ovim kritikama istupao pažljivo ističući da ne želi kritizirati vladu, nego joj predstaviti “kao dobri prijatelji prijateljsko naše mnijenje”. Slušajući detaljne analize, mišljenja i preporuke koje je iznosio Kršnjavi kad je govorio o prosvjetnom području, David Starčević je u šali znao dobaciti: “Ja bi ga predložio za kultusšefa.” Banu je Kršnjavi iskazivao posebno povjerenje ističući njegovu razboritost i osjećaj za reforme za koje je vjerovao da će provesti ne tako da sruši cijelo zdanje, “nego će izmjenjivati stup za stupom”. Ovaj “civis hungaricus”, kako su Kršnjavoga kasnije nazivali, smatrao je da Ugarska može biti i jest najsigurniji oslonac za napredak Hrvatske. U ovom razdoblju išao je i dotle da je isticao da Hrvati nemaju stručnjake za osnivanje samostalnoga ministarstva gospodarstva, jer i Odsjek za narodno gospodarstvo u Odjelu za unutarnje poslove oskudijeva u stručnim kadrovima. Samostalno ministarstvo gospodarstva je zato, po njegovom mišljenju, na zgražanje opozicije, bilo nezamislivo.²⁰

Doprinos za brodski kotar

Na predizbornom skupu Kršnjavi nije puno obećavao Brođanima. Agitirao je obećanjem da će se založiti da se u Brodu otvori “Tkalačka škola”. Obećanje je ispunio vrlo brzo. Već 24. studenog 1884. škola je otvo-

¹⁹ SD, I, sjednica 29. 10. 1884., str. 248.

²⁰ SD, I, sjednica 29. 4. 1885., str. 461-467.

rena s internatom za deset djevojaka, a polazile su je i vanjske učenice. Za školski prostor brinulo se Gradsko poglavarstvo, a sve ostale troškove podmirivala je Vlada. Međutim 17. siječnja 1888. škola je izgorjela i prestala je s radom.²¹

U nekoliko navrata Kršnjavi je interpelacijama pokušao pomoći rješavanju problema stanovnika brodske kraja. Početkom listopada 1884. podnio je interpelaciju Vladi upozorivši odgovorne kako stanovnici Vrbe i Ruščice kao župljani brodske župe plaćaju lukno župniku 7 for. 50 nč., a brodski građani samo 1 for. 20 nč. Smatrao je to nepravdom, koju se mora ispraviti, tim prije što je gradskim vjernicima daleko lakše osigurati usluge župnoga ureda nego onima iz seoskog dijela ove velike župe.²² Ova je interpelacija posebno pogodila Strossmayera, koji je o tome pisao Račkom: "U Saboru vidim da upravo mahnitati počima. Da se svojim najmljenikom dopadne, on na lukno i na svećenički stalež udara, po komu je sve polučio što jest."²³

Drugu interpelaciju podnio je 17. siječnja 1885. nastojeći Vladi ukazati na problem koji je tištio seljane Vrbe, Ruščice, Bebrine, Klakara i Zadubravlja. Izgradnjom željezničkog nasipa brodskom kraju je prijetila veća opasnost od poplave s brda nego Save. Kanali koji su trebali odvoditi vodu u Savu pa tako i «Petrovićev kanal» konkretno spomenut u interpelaciji, bili su puni mulja i nisu služili svojoj svrsi. Spomenuta sela, koja imaju sve predispozicije da se lijepo razvijaju, zbog tih poplava su vrlo siromašna. Zatražio je da se iz proračuna osiguraju sredstva za čišćenje kanala i da se drugi izgradi od Ruščice do Save da se nevolje spriječe.²⁴ Posebno je zanimljiva interpelacija vezana za vodenice na Savi. Mlinarstvo je bilo jedna od vrlo važnih grana seljačkog obrta. Na Savi je oko Broda i u cijelom brodskom kraju postojalo mnogo vodenica u vlasništvu okolnih seljaka, koji su, meljući brašno na tome prilično dobro zarađivali, tako da je s jednom vodenicom često bio spojen interes cijeloga sela. No, kako je često interes parobrodarstva zahitijevao da se napravi nesmetan put rijekom, seljaci su svoje mlinove morali sklanjati na slabije pristupačna mjesta gdje je voda "derala", pa su se, kako se tada govorilo, "mlinovi zadavili". Neki su se snalazili i mlinove premještali na bosansku stranu. Kršnjavi je tražio da se na mlinove na Savi, koji smetaju prometu parobroda, gleda kao na kuće koje smetaju izgradnji željeznice. Tražio je da ih se otkupi i nadoknadi šteta. U interpelaciji je Kršnjavi naveo napose probleme seljaka iz Kuta, Klakara, Gornje i Donje Bebrine, čiji su mlinovi a time i egzistencija bili ugroženi.²⁵ Od svih ovih interpelacija

²¹ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, knj. III, (Zagreb, 1909.), str.514.

²² SD, I, sjednica 8. 10. 1884., 50-51.

²³ KORS, knj. III, pismo od 10. 10. 1884., 146.

²⁴ SD, I, sjednica 17. 1. 1885., 425-426.

²⁵ SD, I, sjednica 11. 10. 1884., 98-99.

Vladin predstavnik, podban Danilo Stanković, odgovorio je samo na pitanje o «Petrovićevom kanalu», za koji je rekao da je projekt napravljen, a uređenje je trebalo brzo početi.²⁶

Jedna crtica iz saborskih rasprava o Zakonu o ustroju županija iz studenog 1885. možda može upotpuniti sliku o međusobnoj povezanosti zastupnika sa svojom “bazom”. Kršnjavi je rado isticao da je on “pravi” predstavnik interesa naroda broetskoga kraja, pa je svako miješanje zastupnika iz susjednih izbornih kotara odbacivao kao političku promociju opozicije. U raspravi o Osnovi zakona o ustroju županija to je posebno došlo do izražaja. Oriovački zastupnik, popularni svećenik Makso Lončarević, višestruki zastupnik Stranke prava predlagao je da Brod bude uključen u Požešku županiju, a ne u Virovitičku sa sjedištem u Osijeku. Obrazlagao je to i poviješću i činjenicom da mnogi Brođani imaju svoje trgovačke filijale u Požegi. Isticao je i činjenicu da je samo preuranjeni odlazak zapovjednika Vojničke krajine Mollinaryja onemogućio da ostvari svoju ideju da u Brodu bude smješten Sudbeni stol, a pod jurisdikciju kotarskog suda u Brodu spadaju i Oriovački i Garčinski kotar. Premještanjem Broda u županiju s Osijekom kao središtem, nastala bi pomutnja jer ista područja sudski i administrativno ne bi bila na okupu. Svoje stavove utemeljio je i na prosvjedu brodskih građana koji su ga zamolili za intervenciju u Saboru. Kršnjavi se zalagao da Brod uđe u Virovitičku županiju čije je središte u Osijeku. Argumentirao je to sigurnijom komunikacijom (željeznička pruga). Smatrao je da bi Osijek kao trgovački centar cijele Slavonije više privlačio i Brođane, kojima bi bilo olakšano i uređenje administrativnih poslova u županiji čije je središte u Osijeku. Najvažnije se Kršnjavom učinilo to što je “spoj među Brodom i Požegom samo ljeti moguć, a zimi je nemoguć”, što je izazvalo smijeh u Saboru, ali ipak pokazuje kvalitetu prometnih veza tada u Hrvatskoj.²⁷ Mali broj intervencija u Saboru za brodski kotar svakako proizlazi iz činjenice da je Kršnjavi u Saboru proveo samo polovicu mandata, jer je od početaka 1886. bio na dopustu koji je iskoristio za studij prava u Beču.

“Arhivska afera”

Vjerojatno je jedan od važnijih trenutaka u osobnom životu Izidora Kršnjavog, koji je međutim utjecao i na razvoj političkih prilika u Hrvatskoj, pogotovo na dugu karijeru Khuena-Héderváryja kao bana, povezan sa slučajem koji je u povijesti poznat pod gornjim naslovom. Naime, 15. srpnja 1885. Khuen je dao prenijeti tajno iz arhiva građu, tzv. “Komorske spise” i potajno ih otpremio u Peštu. Te su spise činili arhivi isusovačkih, franjevačkih, pavlinskih i drugih samostana koje je ukinuo Josip II. Car je imanja, arhive i biblioteke tih samostana dao na upravu najprije austrijskoj komori, a poslije

²⁶ SD, II, sjednica 2. 12. 1885., 1198.

²⁷ SD, II, sjednica 30. 11. 1885., str. 1161-62.

ugarskoj. Drugi dio spisa bili su tzv. "loci credibiles", spisi kaptolskih oblasti koje su bile na usluzi banskoj vlasti i sudovima. Treći dio su činili spisi zaplijenjenih imanja Zrinskih i Frankopana kao i drugih velikaških obitelji, koje je austrijska komora pohranila u Grazu. Svi su ti spisi nastali u Hrvatskoj, i bili su nedvojbeno vlasništvo Hrvatske, a ne mađarsko. U siječnju 1849. Bansko vijeće službenim putem je tražilo od kraljevskog povjerenika Alfreda Windischgrätza da se Hrvatskoj predaju ti spisi, što je Jelačić s kraljevskim povjerenikom utanačio. Spisi su tako nakon nekoliko stoljeća vraćeni vlasniku. Kako Mađari nisu priznavali legitimitet Windischgrätza kao kraljevog povjerenika nego vlade Lajoša Kossutha, pitanje vlasništva nad arhivskom građom postalo je političko pitanje. Uz to, iz Pešte se dopisima zahtijevao povratak spisa i opravdavao objašnjenjem da Hrvati i Mađari imaju jednu povijest, pa i spisi trebaju biti na jednom, zajedničkom mjestu. Khuen je kasnije pridodao i zloban svoj argument kako te spise nitko od hrvatskih povjesničara nikada nije koristio za svoje radove. Svojevremeno je Ivan Mažuranić tim zahtjevima uspijevaio eskivirati opravdavajući da to ne može učiniti "poradi tehničkih teškoća i zapreka". Ubrzo se saznalo da je Khuen-Héderváry poslao spise u Peštu. Prema zakonu iz 1870. o arhivalijama je odlučivao Hrvatski sabor, pa je očito da je Khuen-Héderváry prekršio zakon. Kad se nakon ljetne pauze, 30. rujna sastao Sabor, otvorena je rasprava o tom skandalu. Grga Tuškan je podnio prijedlog da se bana stavi pod optužbu zbog krađe spisa odnosno povrede zakona. U ime Vladine stranke Ljudevit Vukotinović je predložio da se zaključi da Sabor prijeđe preko Tuškanovog prijedloga na dnevni red "očekujući da će ban poprimiti shodne mjere, da ovi spisi takozvanoga komorskog arkiva koji pripadaju kraljevinam Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji budu čim prije priposlani zemaljskom arhivu". Treći prijedlog je bio prijedlog dr. Šime Mazzure, koji je tražio da se Sabor svečano ogradi od protuzakonitog i protuustavnoga banovog postupka, prijeđe preko prijedloga Ljudevita Vukotinovića na dnevni red, a Vlada da se zaduži da traži povratak spisa.²⁸

U raspravi o tom problemu Tadija Smičiklas je iznio uvjerljive povijesne argumente, da je pretpostavio da će "svakoga Hrvata stid pošiknuti", koji bude tvrdio da ti spisi nisu hrvatski. Jovan Živković, tajnik tada stvorene nove stranke Centruma, koja se nadala promjenama i mogućnosti dolaska na vlast, istaknuo je da se Hrvatska, što se tiče spisa, kad su otpremljeni, 35 godina nalazila "i u faktičnom i u poštenom i u pravnom posjedu".²⁹ Nije želio da se bana optuži, a i pitanje vlasništva nije htio otvarati. Dakle izraz "pošten posjed" ticao se postupka Jelačića i Windischgrätza i načina na koji su spisi došli i bili 35 godina u Zagrebu. Odnosio se više na pravnu posljedicu, nego na moralnost činjenice. Slijedio je Khuenov odgovor i opravdanje postupka. Khuen je istaknuo da spisi jesu bili 35 godina u faktičnom posjedu

²⁸ SD, I, sjednica 30. 9. 1885., str. 824 i sjednica 3. 10. 1885., str. 841-42.

²⁹ SD, I, sjednica 5. 10. 1885., str. 843.

Hrvatske. "Ali da li je to bio pošten posjed, kao što je to označio gospodin predgovornik, o tom bih ja podvojio."³⁰ Tako je pao jedan više nespretni i arogantan izraz, koji je s pravnoga lako mogao skliznuti i skliznuo je na moralno područje, tj. izgledalo je da je Khuen-Héderváry optužio i Jelačića i Windischgräza, pa i cijeli hrvatski narod za krađu. Kako nije htio opozvati to što je rekao, nastala je buka i nered. Ban i zastupnici Narodne stranke pokušali su napustiti Sabor uz žestoke proteste pravaša, napose Davida Starčevića i Josipa Gržanića, koji je u toj strci bana udario nogom u tur. Bio je to dramatičan trenutak. Kao plemić, zbog kodeksa časti, Khuen-Héderváry nije mogao tražiti zadovoljštinu, pa nije mogao ostati na funkciji bana. Tome se radovao i Rački u pismu Strossmayeru. Opisujući scenu izazvanu dvojnom Khuena-Héderváryja da su arhivalije bile u "poštenom posjedu" Hrvatske, Rački je pisao: "Na to navale na njega starčevićijanci, a jedan od njih primio ga za vrat, baci ga i nogom udari u dupe (oprostite), te izbací kroz vrata u predsjedničku sobu... Ali to je najljepše, što slijedi. Znajući da je izvrtnjakan ban nemoguć, taje i on i većina saborska, da bi bio bačen, već tvrde, da je u onoj buci sam izašao... Ali ovdje su se pobrinuli, da strane novine dobiju istinit opis, a nema dvojbe, da će i najviši krugovi biti točno obaviješteni, ako i ne putem Vlade. Uzmite taj bezobrazluk! Biti izbačen, pak to tajiti, samo da se konsekvencije ne izvode. Mislim ipak, da ne će ove izostati."³¹

Među onima koji su bili protiv Tuškanova prijedloga bio je i Izidor Kršnjavi. Tvrdio je da su pravi začetnici toga prijedloga neodvišnjaci. Vješto je branio Khuena od Smičiklasove optužbe da ban priznaje protudinastičku i protudržavnu vladu pobunjenika L. Kossutha, dok osporava zakonitost Windischgrázove uprave. Po njegovom mišljenju obje vlade su bile nelegalne. Smičiklas je završio govor sa "živio kralj", a Kršnjavi efektno poentirao: "živio ustavni kralj". Vješto se poslužio stavom Ante Starčevića da je Mažuranić, opravdavajući se da "poradi tehničkih teškoća i zapreka" nije poslao komorske spise u Peštu, samim tim priznao vlasništvo Mađarima. Kršnjavi se suglasio s Antom Starčevićem da se izaberu dva povjerenstva, hrvatsko i mađarsko, da se istraži u Hrvatskoj što je mađarsko, a u Mađarskoj što je od arhivalija hrvatsko vlasništvo i to povрати vlasniku, a da se bana ne stavlja pod optužbu. Živkovića je optužio da je cijelu zemlju svojom dugogodišnjom lošom administracijom upropastio, pa bi se rado pridružio eventualnom prijedlogu u Saboru da se za to protiv njega podigne optužba. Uz to, kod pitanja priznanja vlasništva Živković je, kako ističe Kršnjavi, "nešto snizio glas" čime je priznao da je novonastala situacija posljedica čina za koji je sam odgovoran, te da njegova i indirektna optužba bana nije opravdana.³² Grofu Miroslavu Kulmeru, prvaku novoosnovanog Centruma, zamjerao je što je ugarsku vlast nazvao "tuđom", dok svoj rad podešava tako da se pre-

³⁰ Isto, str. 848.

³¹ KORS, knj. IV, Zagreb 1931., pismo od 6. 10. 1885., str. 434.

³² SD, I, sjednica od 9. 10. 1885., str. 880.

poručuje za novoga bana. Iako izgleda kao pjesnička figura, čini nam se zanimljivim citirati završetak govora Izidora Kršnjavog: "Gosp. grof (Kulmer) kaže se, da će biti, ako se sruši ban, njegov nasljednik, ban Hrvatske. Ja sam se g. grofu Khuenu-Héderváryu, kad sam stupio u javni život, pridružio zato, što sam u njem vidio sjajne duševne darove, iskustvo i veliku vještinu u administraciji (Buka na ljevici. Tade Smičiklas: Kadi mu!) a uvjeravam gosp. grofa Kulmera, sudeći po njegovom jučerašnjem govoru, ako bi se dogodio slučaj, te bi on postao ban, da mu ja neću kaditi, nego ću sjesti na najskrajniju ljevicu (Na ljevici: Ah!). Pače neće mi biti dosta mjesto Folnegovićevo, nego ću si još stolicu postrance metnuti. (Živio! na desnici. Nemir na ljevici).³³

Nakon burnih rasprava Sabor je preko Tuškanova prijedloga prešao na dnevni red budući da je većinom glasova prihvaćen prijedlog Ljudevita Vukotinića.³⁴

No slika "mameluka" i odium koji je pratio saborsku većinu koja je podupirala Khuena-Héderváryja na ovom primjeru se najbolje vidjela. U zapisnik sa sjednice Sabora nije ušlo ni to da je ban dvojio o "poštenom posjedu" a naravno niti to da je udaren nogom u nedolično mjesto. Bitno je bilo dokazati da ban nije dobio "vritnjak", a usto riješiti se i opasnih protivnika, te je državni odvjetnik podigao optužnicu protiv Davida Starčevića, Josipa Gržanića i Eugena Kumičića. Državni je odvjetnik tražio i osigurao izručenje optuženih. Suđenje je počelo 15. prosinca 1885. Optuženi su zbog prijetećih riječi "ubijte ga, udri ga, drži ga", što su "poletom silovite ruke uznastojali nanieti u istinu nasilje preuzvišenom gospodinu banu", što bi svakako učinili da nisu pravovremeno spriječeni. Tim činom su "počinili pokušaj javnoga nasilja globljenjem", odnosno po već određenim člancima kaznenoga zakona zato što su priječili bana u djelatnosti koja je zakonom predviđena.

Među svjedocima koji su pod zakletvom svjedočili za ovu optužnicu i posebno isticali da ban nije udaren u tur ili bilo gdje drugdje i tako osramoćen, bio je i Izidor Kršnjavi. Na sudu je došlo do paradoksalne situacije. Optuženi su tvrdili da je ban dobio udarac nogom u tur, ne s namjerom da ga se zlostavlja, nego da ga se uvrijedi, a svjedoci optužbe, sve članovi Narodne stranke, da ban nije udaren. Sam Gržanić je svjedočio protiv sebe: "Napokon sam poletio iz klupe za njim te do njega došao, i kako je on polako prolazio, to sam se ja na nj nogom nabacio i pogodio ga..." Tada su se skupili sa svih strana članovi desnice "i to onda, kad je već sve bilo gotovo i kad g. grofa već nije bilo u dvorani, jer sam mu već uvriedu nanio... Udarac nogom, koji je grof Khuen-Héderváry od mene primio, nije dakle nikakovo nasilje, jer ga niasam tim silio da opozove što god, već to bijaše uvrieda lih njemu nanešena, što je i on uvriedio hrvatski narod". Gržanić se pozvao već na sam svoj

³³ SD, I, sjednica 9. 10. 1885., str. 881.

³⁴ Arhivalije koje su izazvale buru, Hrvatskoj su vraćene tek 1960.

stas kao na argument da ga u tom naumu nije mogao nitko spriječiti, i na svoju inteligenciju da ga nitko nije mogao na to potaknuti. Inzistirao je da predstavnici suda odu na lice mjesta u Sabor gdje će najbolje utvrditi da svjedoci optužbe ne govore istinu.³⁵ Uostalom njihova su svjedočenja bila vrlo kontradiktorna. Kumičić, koji je bio optužen za pokušaj napada na bana, pozvao se na grofa Ladislava Pejačevića da je vidio da on nije sudjelovao u neredima osim što je rekao “narode, tat je bačen”. Čuo je bivšega bana kad je rekao okrenuvši se prema pravašima: “ja, ja, beleidigt hat er, aber Fusstritte, Fusstritte!”³⁶

Među svjedocima koji su svjedočili da je ban “ostao netaknut”, bio je kao što smo rekli, i Kršnjavi. On si je prisvajao zaslugu da je prvi “uhvatio objema rukama Gržanića za prsa, okrenuo ga i za stup poturio”, a zatim da su drugi došli i opkolili Gržanića, koji da je “više puta navaljivao na bana i to u cikcaku, ali ga nije mogao ni jednom dohvatiti. Kuzmanović je iza njega držao Gržanića. Predsjednik: To je sve nekakva strašna konfuzija!”³⁷ Kako je i ravnatelj saborske pisarne Kuzmanović sebi pripisivao da je on Gržanića prvi pograbbio i tako spasio bana, očito je bilo nesklada u svjedočenju glavnih svjedoka. Kuzmanović je uz to na sudu rekao, da se je “Gržanić nabacio nogom na bana i htio ga udariti”, ali da je ban “netaknut izašao”.³⁸ Da je pod svaku cijenu ban morao ostati “netaknut” pokazuje i sudbina dr. Grge Tuškana kao svjedoka. On je rekao da je vidio da je “netko rukom taknuo bana po ramenu” i da se je “netko, tko, to nije vidio, nabacio nogom na bana više putah, a vidio je dvije noge”.³⁹ Predsjednik suda je vrlo brzo reagirao: “Pošto je dr. Tuškan nešto utvrdio što ni jedan svjedok nije vidio, dapače što odlučno svi odbijaju, naređujem da se... dr. Tuškan predade iztražnom sudcu i zatvori u iztražni zatvor radi zločina prevare.” I doktor Tuškan je odmah odveden u zatvor i tamo je ostao iako je dr. Jovan Gjurić, svjedok koji je ispitivan poslije njega, govorio isto što i Tuškan.⁴⁰ Da ban zaista tom zgodom nije ostao «netaknut» svjedoči i sam Kršnjavi u svojim «Zapiscima»: «David Starčević i Tuškan bili su osuđeni; nad potonjim je nesumnjivo izvršeno pravo umorstvo. Dr Tuškan zakleo se je, kao svjedok, da je vidio kako se jedna ruka dotakla bana u onom saborskom događaju, gdje je bio vrijeđan. Drugi su rekli da to nisu vidjeli. Dr Tuškan bio je osuđen zbog krivokletstva

³⁵ Glavna razprava proti narodnim zastupnikom dru Davidu Starčeviću, Josipu Gržaniću i Eugenu Kumičiću, Zagreb 1886. (dalje: Glavna razprava), str. 22-24.

³⁶ Isto, str. 27. Šišić svjedoči da je čuo od zagrebačkoga profesora Roberta Pintera, koji je bio taj dan na galeriji i sve vidio, da je grof Ladislav Pejačević okrećući se prema galeriji, nakon Gržanićevog udarca glasno rekao: “Jetzt ist er un möglich”, misleći kako Khuen neće više moći ostati ban zbog uvrede koja mu je nanesena: KORS, knj. IV, str. 434.

³⁷ Glavna razprava, str. 43-44.

³⁸ Isto, str. 39.

³⁹ Isto, str. 49.

⁴⁰ Isto, str. 50-52, 59.

u tamnicu, premda je poslanik Dedović u svojoj izjavi spomenuo da je tu ruku vidio.»⁴¹

Presuda je izrečena 18. prosinca 1885. David Starčević i Josip Gržanić osuđeni su na tri mjeseca zatvora za «zločinstvo javnog nasilja». Starčević je osuđen još i na gubitak akademskog stupnja doktorata i prava odvjetničkoga rada, čega su se pristaše Stranke prava najviše bojale, jer tada nije mogao kandidirati za Sabor. Kumičić je oslobođen budući da je državni odvjetnik na samoj glavnoj raspravi odustao od optužbe.⁴² Zanimljivo je da je Gržanićeva kazna bila blaža iako je on više sebe teretio što se tiče faktičnoga čina, nego što ga je teretio državni odvjetnik. Sudu je bilo stalo pod svaku cijenu dokazati da je ban ostao «netaknut» u svakom pogledu, pa je svjedočenje svjedočka optužbe prihvaćeno kao vjerodostojno. U kasacionoj raspravi Stol sedmorice je povisio i Starčeviću i Gržaniću kaznu na pet mjeseci zatvora. No počinjeno djelo kvalificirano je kao prekršaj a ne zločin, pa je odbačena presuda prvostupanjskog suda po kojoj je David Starčević izgubio doktorat i pravo odvjetničkoga rada.⁴³

«Nogomet» u Saboru nije «otpuhnuo» Khena-Héderváryja. Kralj mu je u studenom iste godine pismeno podijelio odlikovanje «red željezne krune prvog stupnja» stavlajući do znanja da o odlasku ovoga bana nema niti govora. Khuen se počeo osvećivati ne ustručavajući se upropaštavati egzistencije. Kasnije su slijedila i druga najviša odlikovanja.

Dr. Grga Tuškan je, doduše, 17. prosinca pušten iz zatvora, ali kasnije mu je, nakon formalnosti u Saboru, skinut imunitet i pred Sudbenim stolom je osuđen na dvije godine tamnice, oduzet mu je akademski stupanj doktora i pravo odvjetničkog rada. Stol sedmorice mu je smanjio kaznu na 8 mjeseci zatvora. Nakon izdržane kazne u Sisku je otvorio kavanu, jer se odvjetništvom više nije smio baviti.⁴⁴ Vrlo brzo je Davidu Starčeviću namještena afera zbog koje je osuđen na 6 godina zatvora, gubitak akademskog stupnja doktora i pravo odvjetničkog rada. Time je ovaj najogorčeniji protivnik Khuena-Héderváryja praktički uništen.⁴⁵

Zašto je Izidor Kršnjavi, koji je u ovoj aferi igrao kao svjedok jednu od važnijih uloga, po svemu sudeći, krivo svjedočio? Vjerojatno zato što se nadao biti predstojnik za bogoštovlje i nastavu.⁴⁶ Međutim, prednost je imao pravnik dr. Stjepan Spevec. Kršnjavi je i sam znao da mu kao čovjeku huma-

⁴¹ Zapisici, knj. 1, str. 116.

⁴² Glavna razprava, str. 135-136, 143.

⁴³ Jasna Turkalj, Nositelji pravaške misli 80-ih godina 19. stoljeća, rukopis disertacije obranjene 2002, str. 419-420.

⁴⁴ isto

⁴⁵ O cijeloj «arhivskoj aferi» i njezinim posljedicama v. opširnije M. Gross, n. dj., str. 488-506. i J. Turkalj, n. dj., str. 403-420.

⁴⁶ M. Gross, n. dj., str. 500.

nističke naobrazbe nedostaje pravničkoga znanja, pa je upisao u Beču pravo i naravno s uspjehom ga završio. Želja mu se ispunila tek 1891.

Dvoboj u Maksimiru

Druga, nešto ranija, afera Izidora Kršnjavoga bila je vezana za dvoboj s narodnim zastupnikom Stranke prava Milanom Pavlovićem. Naime, kad se raspravljalo o verifikaciji mandata odvjetnika Vase Paukovića, Milan Pavlović ga je optužio da je iz senjske štedionice ukrao 100 for. Teške međusobne optužbe u Saboru završile su dvobojem. Izidor Kršnjavi najprije je bio Paukovićev sekundant, a onda je umjesto njega izašao na dvoboj s Pavlovićem. Dvoboj se odigrao 22. siječnja 1885. u Maksimiru. Iako su pucali iz blizine jedan na drugoga (s 20 koraka), nitko nije u tom dvoboju bio ranjen. No, posljedice za sudionike dvoboja bile su značajne, napose Kršnjavoga. Kako je Crkva zabranjivala dvoboje, katolici duelanti su bili samim činom ekskomunicirani. Kršnjavi je izgubio i mjesto profesora crkvene umjetnosti na nadbiskupskom sjemeništu. Klerici su demonstrativno napustili njegovo predavanje.⁴⁷ Afera je mogla biti i opasnija, ali je Kršnjavi očito udovoljio zahtjevima Crkve da se kao zbog dvoboja ekskomunicirana osoba, mora ispovjediti i izvršiti pokoru. Strossmayer baš nije bio uvjeren da je on to učinio, iako je Kršnjavi dobio dispencijaciju od Pape. Biskup je naslućivao da Khuen protežira Kršnjavoga kao kandidata za predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu. «Sad kako stvari stoje, tim je činom i Papa nekim načinom kooperirao, da Kršnjavi šef postane našega bogoštovlja i nastave, što je osobito apsurdno, ako se nije prije ispovjedio i pričestio.» Smatrao je dakle Sv. Stolicu krivom ako je Kršnjavoga oslobodila ekskomunikacije bez čvrstog dokaza da je udovoljio crkvenim zakonima.⁴⁸ Ipak, Kršnjavi je aferu sretno prebrodio.

Zaključak

Izidor Kršnjavi spada u red najvećih intelektualnih i političkih potencijala novije hrvatske povijesti. Od rane svoje intelektualne formacije bio je pod osobitom zaštitom biskupa Strossmayera, koji ga je i materijalno pomagao i u velikom periodu njegova života stajao iza njega svojim autoritetom. Početkom 1884. došlo je do prvih pukotina u tom prijateljstvu, a u rujnu i do potpunoga rascjepa. Tada je Kršnjavi izabran u brodskom izbornom kotaru u Hrvatski sabor kao kandidat Narodne stranke. Kasnije je to opravdavao ranom spoznajom da samo participacijom u vlasti može postići cilj: “napredak naroda svoga”.

Kao saborski zastupnik nastupao je vrlo kompetentno, napose u pitanjima kulturne i prosvjetne politike. U Hrvatskom saboru predstavljao je isku-

⁴⁷ Katolički list, 12. veljače 1885, Očitovanje, str. 49-51.

⁴⁸ KORS, III, pismo od 8. 5. 1885. i od 10. 5. 1885.

stva raznih europskih zemalja s tog područja, ali nije zanemarivao ni dobra iskustva hrvatske kulturne i prosvjetne tradicije. Taj saborski period je svakako temeljno razdoblje u kojem je stekao iskustvo koje ga je preporučivalo za sigurno najuspješnijega ministra u povijesti hrvatske prosvjete i kulture.

Veliku političku karijeru, dakle, osigurali su Kršnjavom Brođani svojim izborom za Sabor 1884.-1887. On im se nastojao odužiti svojim interpelacijama za konkretnu pomoć u raznim životnim problemima (čišćenje kanala za sprečavanje poplava, osiguranje nadoknade seljacima za sklanjanje mlinova na Savi). Njegovim je posredovanjem otvorena u Brodu "Tkalačka škola" za djevojke, čime je ispunio svoje predizborno obećanje brodskim izbornicima. Od 1886. do kraja mandata (svibanj 1887.) nije bio u Saboru. Koristio je dopuste za studij prava u Beču.

Kršnjavi je bio snažan adut Narodne stranke u polemici s opozicijskom Strankom prava koja je tada uživala najveću popularnost u hrvatskom narodu, te Neodvisnom narodnom strankom. Njegova uloga u "arhivskoj aferi" u kojoj je na sudu dao očito politički motiviranu izjavu svjedočeći da ban Khuen-Héderváry nije udaren nogom u stanovito diskretno mjesto, i tako sačuvao Khuenu bansku stolicu, nipošto nije simpatičan događaj iz njegove karijere. Svjedoči to o njemu kao praktičnom političaru koji se ne povodi za trenutačnim impresijama. Ali izgrađujući osobnu karijeru, Kršnjavi je kao nitko u hrvatskoj politici radio za opće dobro čiji rezultati su i danas u Hrvatskoj vidljivi.

Zusammenfassung

IZIDOR KRŠNJAVI ALS BRODER ABGEORDNETER IM KROATISCHEN PARLAMENT 1884.- 1887.

Izidor Kršnjavi gehört zu den größten intellektuellen und politischen Potenzialen der neueren kroatischen Geschichte. Seit seiner frühesten intellektuellen Formierung stand er unter dem besonderem Schutz von Bischof Strossmayer, der ihn in materiell unterstützte und mit seiner Autorität in seinem bedeutenden Lebensabschnitt hinter ihm stand. Anfang 1884. bekam diese Freundschaft erste Risse und im September zerbrach sie ganz. Zu der Zeit wurde Kršnjavi als Kandidat der Volkspartei im Broder Wahlbezirk in das Kroatische Parlament gewählt. Später rechtfertigte er dies mit der frühen Erkenntnis, er könne ausschließlich durch Patrizipation in der Regierung das Ziel - „den Fortschritt seines Volkes“ erreichen.

Als Parlamentsabgeordneter hatte er ein sehr kompetentes Auftreten, insbesondere im Hinblick auf kulturelle Fragen und Bildungspolitik. Im Kroatischen Parlament präsentierte er die Erfahrungen verschiedener europäischer Länder, ließ aber die positiven Erfahrungen der kroatischen Kultur- und Bildungstradition nicht ausser Acht. Diese Parlamentszeit ist gewiss der grundlegende Zeitraum, in dem er Erfahrungen sammelte, die eine Referenz für den zweifellos erfolgreichsten Minister in der Geschichte des kroatischen Bildungswesens und der Kultur darstellen.

Die Broder Einwohner sicherten Kršnjavi demnach durch die Wahl in das Palament 1884.-1887. eine beträchtliche politische Karriere. Er revanchierte sich durch Interpellationen für konkrete Hilfe in den verschiedensten Lebensproblemen (Klärung der Kanäle zur Prävention von Überschwemmungen, Sicherstellung von Entschädigungen für Bauern wegen Mühlenbeseitigungen an der Save). Dank seiner Vermittlungen wurde in Brod eine „Webschule“ für Mädchen gegründet, womit er sein Wahlversprechen an die Broder Wählerschaft erfüllte. Von 1886. bis zum Ende seines Mandates (Mai 1887.) war er nicht im Parlament. Den Urlaub nutzte er für ein Jurastudium in Wien.

Kršnjavi war ein starkes Adout der Volkspartei in der Polemik mit der oppositionellen Rechtspartei, die die höchste Popularität im kroatischen Volk genoss, und der Unabhängigen Volkspartei. Die Rolle, die er in der „Archivaffäre“ spielte, in der er am Gericht als Zeuge aussagte (offensichtlich ein Meineid), dass Banus Khuen-Héderváry nicht mit dem Fuss in eine gewisse diskrete Stelle getreten wurde, und somit Khuen den Banus-Sessel gesichert hat, ist keineswegs ein sympatischer Moment in seiner Karriere. Kršnjavi, dessen Resultate noch heute in Kroatien ersichtlich sind, hat sich jedoch während seiner Karrierelaufbahn wie kein anderer in der kroatischen Politik für das Gemeinwohl eingesetzt.

(Prijevod sažetka: Mica Orban-Kljajić)

Schlüsselwörter: Izidor Kršnjavi, Kroatische Parlament (*Sabor*) 1884-1887, „Archivaffäre“, Broder Wahlbezirk.